

Єфімов М. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

СУТНІСТЬ ТА СИСТЕМА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ХУЛІГАНСТВА

NATURE AND SYSTEM CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF BULLYING

Наукова стаття присвячена дослідженню криміналістичної характеристики хуліганства. Розглядаються її сутність та система в розрізі вивчення процесу виявлення, розслідування та попередження хуліганських проявів.

Ключові слова: хуліганство, громадський порядок, криміналістична характеристика, особа потерпілого.

Научная статья посвящена рассмотрению криминалистической характеристики хулиганства. Рассматриваются её содержание и система через призму изучения процесса выявления, расследования и предупреждения хулиганских действий.

Ключевые слова: хулиганство, общественный порядок, криминалистическая характеристика, потерпевший.

The scientific article is devoted illumination the criminological characteristic of the hooliganism. The concept of criminological characteristics as part of the forensic methods, quantity, content and value of the structural elements of the scientific category remain uncertain and controversial. Moreover, the millennium acutely raised the question of whether the existence of criminological characteristics as forensic science category.

Key words: hooliganism, public order, criminological characteristic, victim.

Методика розслідування хуліганства має певну систему, важливим елементом якої є криміналістична характеристика злочину. Дослідження зазначеної наукової категорії може забезпечити усунення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень, їх можливих проявів у схожих умовах тощо. Відомості, що її складають, дають змогу виділити ті напрями, які необхідні для організації найбільш продуктивного збирання та дослідження доказової інформації. А це, в свою чергу, сприяє швидкому та ефективному розслідуванню суспільно небезпечних діянь досліджуваної категорії.

Впродовж минулих десятиліть у розробку криміналістичної характеристики злочинів значний внесок зробили такі відомі вчені-криміналісти, як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, Л.Г. Відонов, І.О. Возгрін, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, В.Ф. Єрмолович, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, С.П. Митричев, В.О. Образцов, І.Ф. Пантелеєв, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, Л.О. Сергєєв, В.Г. Танасевич, О.Г. Філіпов, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, М.П. Яблоков. А криміналістичну характеристику хуліганства досліджували Ю.А. Віленський, В.П. Власов, В.І. Захарєвський, А.О. Крикунов, О.І. Овчаренко та інші. Наше ж дослідження є комплексним підходом до визначення поняття та елементів криміналістичної характеристики хуліганства через призму вивчення різних думок науковців та емпіричного матеріалу відповідно до потреб сьогодення.

Метою статті є дослідження сутності та системи криміналістичної характеристики хуліганства.

Поняття криміналістичної характеристики як елемента криміналістичної методики, кількість,

зміст та значення її елементів на сьогодні залишаються невизначеними та суперечливими. Наприклад, В.П. Бахін та Б.Є. Лук'янчиков, широко проаналізувавши погляди вчених на зазначене питання, визначили, що більшість авторів криміналістичну характеристику визначають як:

- інформаційну модель типових ознак певного виду (групи) злочинів;
- вірогідну модель події;
- систему даних (відомостей) про злочин, які допомагають розкриттю та розслідуванню;
- систему узагальнених фактичних даних, знання яких необхідне для організації розслідування злочинів;
- систему особливостей виду злочинів, які мають значення для розслідування;
- систему опису криміналістично значущих ознак злочинів з метою забезпечення їх розслідування та запобігання;
- склад події цього виду злочину, який вказує на його стійкі ознаки, що проявляються зовні як визначена за змістом, чітко вибудована система матеріальних та інтелектуальних слідів тощо [1, с. 39].

Хотілося б навести більш широкі визначення цього поняття, що надані деякими науковцями. Так, Л.Я. Драпкін пише: «Криміналістична характеристика злочинів – це наукова категорія, в якій з достатнім ступенем конкретності описано типові ознаки та властивості події, обстановки, способу та механізму вчинення суспільно небезпечних діянь певної класифікаційної групи, процесу виникнення та локалізації доказів, типових ознак особистості та поведінки винних, потерпілих, а також стійкі особливості інших об'єктів посягань» [4, с. 17].

А. В. Д. Берназ відстоює важливість розробки криміналістичної характеристики, але вказує на те, що без дослідження матеріалів кримінальних проваджень неможливо надати узагальнені відомості певної групи кримінальних правопорушень. Саме тому він зазначає, що «це основана на державних статистичних даних науково-обґрунтована система узагальненої інформації та їх джерел про обставини, які були доказані, та інші, які мали значення для попередження, виявлення, розслідування та судового розгляду досліджуваних злочинів зазначеної категорії» [2, с. 17].

Розглядаючи криміналістичну характеристику хуліганства, потрібно зазначити, що це кримінально каране діяння закріплено в законодавстві багатьох країнах світу. Наприклад, в ст. 221 Кримінального кодексу Азербайджану хуліганство визначено як «умисні дії, що грубо порушують громадський порядок, виказують неповагу до суспільства, супроводжуються застосуванням насильства до громадян або погрозою його застосування, або знищенням чи пошкодженням чужого майна» [13]. А вже в § 267 Кримінального кодексу Данії закріплюється положення про те, що «будь-яка особа, яка посягає на честь іншої образливими словами чи поведінкою або висловлює, поширює неаргументовані відомості про дії, які, ймовірно, можуть принизити її чи викликати зневагу з боку інших громадян, караються штрафом чи звичайним узяттям під варту» [14]. Вітчизняні законодавці у ст. 296 Кримінального кодексу України (далі – КК України) визначили хуліганство як «грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом» [8].

Визначивши це діяння в контексті законодавства, одразу слід зауважити, що криміналістична характеристика хуліганства не повинна впливати з загального поняття злочину. Вона мусить об'єднувати в собі вивчення та узагальнення матеріалів про злочини, що кваліфікувались за ст. 296 КК України. Крім того, в ній мають міститись типові криміналістичні особливості цієї групи суспільно небезпечних діянь, учинених упродовж якогось періоду в межах певного регіону чи в цілому по Україні. Тобто вона повинна бути продуктом наукового аналізу, що спирається на узагальнення значного емпіричного матеріалу з відповідною репрезентативністю.

Слід мати на увазі, що значення криміналістичної характеристики злочинів можна розділити на практичне й теоретичне. Для працівників Національної поліції України, які безпосередньо займаються розслідуванням хуліганства, найбільш важливим є практичне застосування того чи іншого засобу, що допоможе в процесі викриття винних.

Також потрібно зауважити, що досліджувана категорія є динамічною системою. Іншими словами, вона може змінюватись залежно від конкретних умов дійсності. Проте її використання може мати різні напрями у діяльності працівників правоохоронних органів. Наприклад, за ознаками способу, місця та часу вчинення хуліганства може бути висунута вер-

сія щодо особи злочинця і, навпаки, при затриманні хулігана та наявності даних щодо обставин правопорушення будується версія про вчинення цією особою інших, нерозкритих суспільно небезпечних діянь.

Підсумовуючи, зазначимо, що криміналістичну характеристику хуліганства можна визначити як систему відомостей про криміналістично значущі ознаки хуліганства, яка відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування.

По мірі змін способів і засобів злочинної діяльності трансформується і конкретна система криміналістичної характеристики окремого виду кримінальних правопорушень. Тому варто погодитися з думкою В. П. Бахіна та Б. Є. Лук'яничкова, які наголошують на тому, що питання щодо якісного та кількісного складу елементів криміналістичної характеристики злочинів є одним з найбільш дискусійних у теорії криміналістики [1, с. 41].

На підставі аналізу систем криміналістичних характеристик М. В. Салтевський дійшов висновку, що «вони різняться як за кількістю, так і за змістом елементів. А більшість авторів виділяють елементи, які можна звести до чотирьох основних: предмет безпосереднього замаху; спосіб учинення злочину в його широкому розумінні; типова обстановка – «слідова картина» в її широкій інтерпретації; особа злочинця» [11, с. 419]. З цим твердженням варто погодитися, однак слід зауважити, що відповідно до конкретної групи суспільно небезпечних діянь система їх криміналістичної характеристики може видозмінюватись й мати інші характерні елементи.

Як зазначає А. В. Іщенко, до системи криміналістичної характеристики злочинів традиційно відносять слідову картину, спосіб учинення злочину, предмет злочинного посягання, дані щодо особи злочинця та особи потерпілого [6, с. 181]. У свою чергу, В. М. Шевчук стверджує, що «є доцільним досліджувати шість основних елементів характеристики злочину: а) предмет посягання; б) спосіб злочину; в) типові сліди злочину; г) обстановка вчинення злочину; д) особа злочинця; е) особа жертви» [15, с. 65].

У свою чергу, В. С. Кузьмічов та Г. І. Прокопенко до неї відносять предмет безпосереднього злочинного посягання (найрізноманітніші об'єкти органічного та неорганічного походження); спосіб вчинення злочинів в його широкому розумінні (обставини приготування, вчинення і приховування злочину, образ дії суб'єкта, що використовується для досягнення поставленої мети); типову «слідову картину» злочину в її широкій інтерпретації (сукупність джерел матеріальних та ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого злочину); особу злочинця (опис людини як соціально-біологічної системи, властивості та ознаки якої відображаються у матеріальному середовищі); особу потерпілого (для окремих видів чи груп злочинів необхідні демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки і стосунки, ознаки віктимності тощо) [9, с. 253]. Отже, елементи цієї категорії є досить різноманітними.

Надати їх вичерпний перелік практично неможливо, адже він постійно змінюється.

В той же час відповідні елементи криміналістичної характеристики повинні утворювати єдину структуру. Тобто її практичне призначення виявляється насамперед у використанні інформаційного компонента, коли працівник поліції порівнює узагальнену модель певного виду злочину з криміналістично значущими ознаками, що мають місце в конкретному випадку виявлення та розслідування кримінально караного діяння. З урахуванням викладеного розглянемо елементи криміналістичної характеристики хуліганства.

До основних елементів криміналістичної характеристики досліджуваного правопорушення М.В. Салтевський відносив безпосередній предмет злочинного посягання, типову «слідову картину», спосіб вчинення злочину та особу злочинця [12, с. 16]. У свою чергу, В.І. Захаревський вказує категорію розумів як сукупність таких елементів: вихідна інформація про злочин, дані про способи його вчинення та приховування, відомості про знаряддя та засоби, що використовували злочинці; дані про обстановку, час, місце вчинення хуліганства; відомості про сліди хуліганських дій, їхні наслідки; характеристика особи злочинця; мотиви й цілі хуліганства; типологія потерпілого та його віктимні риси; характеристика та структура хуліганських груп, особливості злочинних проявів з їх боку [5, с. 13].

М.І. Бушкевич до елементів криміналістичної характеристики хуліганства відносив предмет злочинного посягання, обставини вчинення хуліганства, матеріальні та ідеальні сліди злочину, мотиви хуліганства, способи його вчинення, дані про злочинну групу [3, с. 9]. А на думку О.І. Овчаренко, цю систему складають такі елементи: місце, час та спосіб вчинення хуліганства; типові слідчі ситуації; типові сліди злочину та ймовірні місця їх знаходження; відомості про особу потерпілого та особу обвинуваченого [10, с. 28]. Тепер проаналізуємо ці елементи та визначимо систему криміналістичної характеристики хуліганства.

Усі вищезазначені автори одним із елементів криміналістичної характеристики хуліганства визначають спосіб вчинення злочину. Ми в цьому з ними погоджуємося, адже цей елемент характеризує діяльність особи злочинця до, під час та після вчинення кримінального правопорушення. За результатами вивчення кримінальних проваджень нами встановлено, що спосіб вчинення хуліганства має місце у 100% випадків.

Деякі автори, крім способу вчинення злочину, як окремих елементів виділяють спосіб приховування. Таке різночитання, на нашу думку, виникає тому, що одні автори розглядають спосіб вчинення злочину як єдність дій з підготовки, вчинення та приховування злочину, інші ж визнають самостійність цих елементів діяльності злочинця. Недоцільним також, на наш погляд, є відокремлення від способу вчинення відомостей про знаряддя та засоби, що використовували правопорушники.

Наступним елементом, що є обов'язковим у криміналістичній характеристиці хуліганства, є обстановка вчинення злочину. Вона включає в себе час, місце, обставини вчинення хуліганства, тому виділяти їх в окремій елементі немає потреби. Завдяки дослідженню обстановки вчинення суспільно небезпечних дій можна висувати версії про особу злочинця тощо.

«Слідова картина» хуліганства, хоча й має різні назви у вищенаведених системах, але свого змісту від цього не змінює. Вчинення досліджуваного кримінального правопорушення характеризується здебільшого спонтанністю дій злочинця. Внаслідок цього на місці вчинення злочину залишається велика кількість слідів, які у своїй сукупності і складають зазначене поняття.

Деякі науковці як елемент криміналістичної характеристики хуліганства визначали предмет злочинного посягання. У кримінально-правовому значенні цього елемента в досліджуваному злочині не буде. Ми повністю поділяємо позицію М.Й. Коржанського, який злочин, передбачений ст. 296 КК України, відніс до безпредметних [7, с. 123–125]. Однак у криміналістичному значенні предмет має місце, адже під час вчинення цього суспільно-небезпечного діяння здебільшого має місце взаємодія особи з матеріальними об'єктами.

Ще одним елементом, що має місце в усіх наведених системах, є відомості про особу потерпілого. На необхідність цього елемента вказує велика віктимність досліджуваного суспільно небезпечного діяння. Адже в ряді випадків дії або певні особливості потерпілого є причиною відповідних дій з боку особи злочинця. Дослідження цього елемента, в свою чергу, надасть змогу здійснювати деякі профілактичні заходи.

Останнім елементом криміналістичної характеристики хуліганства, на наш погляд, є відомості про особу злочинця. У необхідності та наявності цього елемента в криміналістичній характеристиці хуліганства немає сумнівів, адже характеристика особи хулігана надає можливість висувати відповідні версії при розслідуванні правопорушення, здійснювати певні профілактичні заходи. Одразу зауважимо, що складовою цього елемента криміналістичної характеристики, на нашу думку, є його мотиви та мета. Тому у виділенні їх в окремий елемент, як пропонують деякі автори, не має сенсу. Дослідження груп хуліганів також є частиною вивчення особи злочинця, тому їх виокремлення в цьому випадку непотрібне.

Погоджуючись з існуванням окремих елементів криміналістичної характеристики хуліганства, необхідно висловити й заперечення щодо деяких з них. Вони, на наш погляд, не можуть бути включені до її системи. Так, типові слідчі ситуації, на нашу думку, не можуть бути елементом криміналістичної характеристики хуліганства. Адже вони не несуть окремого інформаційного навантаження, а є певною сукупністю елементів, відповідно до яких здійснюються слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи.

Визначена В.І. Захаревським вихідна інформація про хуліганство [5, с. 13], на наш погляд, не є елементом криміналістичної характеристики. Це пояснюється тим, що кожен із перелічених елементів може бути нею і навпаки. Тобто її виділення в окрему складову не має ніякого практичного значення.

На підставі вивчення теоретичної бази та кримінальних проваджень, опитування працівників органів внутрішніх справ можна дійти таких висновків:

1) відомості, що складають зміст криміналістичної характеристики хуліганства, становлять собою систематизовані криміналістичні дані, що належать до цього злочину;

2) криміналістичну характеристику хуліганства можна визначити як систему відомостей про криміналістично значущі ознаки хуліганства, яка відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові

та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування;

3) систему елементів криміналістичної характеристики хуліганства складають способи вчинення хуліганства, предмет злочинної діяльності, обстановка вчинення хуліганських дій, «слідова картина» вчинення хуліганства, особа потерпілого, особа злочинця (хулігана).

Також слід зазначити, що дані криміналістичної характеристики можуть лише вказувати на ймовірність наявності шуканих ознак у конкретному прояві хуліганства. Проаналізувавши особливості конкретного діяння та зіставивши встановлені дані про нього з даними криміналістичної характеристики, можна висунути відповідні слідчі версії. Тому питання розгляду елементів криміналістичної характеристики хуліганства є актуальним і потребує подальшої розробки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахін В.П. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів / В.П. Бахін, Б.Є. Лук'яничков // Правничий часопис Донецького університету. – 2000. – № 1 (4). – С. 39–43.
2. Берназ В.Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія / В.Д. Берназ // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – №1. – С. 16–18.
3. Бушкевич Н.С. Криминалистическое обеспечение расследования хулиганства, совершенного группой лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Криминальный процесс, криминалистика» / Н.С. Бушкевич. – Минск, 2008. – 24 с.
4. Драпкин Л.Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений / Л.Я. Драпкин // Межвуз. сб. науч. тр. – 1978. – Вып. 69. – С. 14–18.
5. Захаревский В.И. Характеристика и методы разрешения следственных ситуаций по делам о хулиганстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Криминальный процесс, криминалистика» / В.И. Захаревский ; Академия МВД СССР. – М., 1990. – 27 с.
6. Іщенко А.В. Фундаментальні та прикладні криміналістичні категорії / А.В. Іщенко // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : Міжнародна науково-практична конференція (5 листопада 2010 р., м. Запоріжжя). – Запоріжжя, 2010. – С. 180–182.
7. Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину : [монографія] / М.Й. Коржанський. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – 131 с.
9. Кузьмічов В.С. Криміналістика : [навч. посіб.] / В.С. Кузьмічов, Г.І. Прокопенко ; за заг. ред. В.Г. Гончаренка, Є.М. Моїсєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
10. Овчаренко Е.И. Доказывание по уголовным делам о хулиганстве (досудебное производство) : [науч.-практич. пособие] / Е.И. Овчаренко ; под ред. А.В. Гриненко. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 128 с.
11. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підручник] / М.В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
12. Салтевський М.В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях / М.В. Салтевский // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1982. – Вып. 25. – С. 13–21.
13. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / науч. ред., предисл. И.М. Рагимова ; пер. с азербайдж. Б.Э. Аббасова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 300 с.
14. Уголовный кодекс Дании / науч. ред., предисл. С.С. Беляева ; пер. с датск. и англ. С.С. Беляева, А.Н. Рычевой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 230 с.
15. Шевчук В.М. Криміналістична характеристика злочинів: «криміналістичний пережиток» чи реально діюча категорія криміналістики / В.М. Шевчук // Правничий часопис Донецького університету. – 2003. – №1. – С. 62–66.